

Marosvári Csaba

Az elfeledett orosz hadiflotta

Az orosz illetve szovjet haditengerészetről általában kevés szó esik Oroszország illetve a Szovjetunió történetének tárgyalásakor. A mainstream filmipar is csak egyszer karolta fel e haderőnemet, a *Vadászat a Vörös Októberre* című filmben. Oroszországban viszont - joggal - jóval nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a haditengerészeti haderőnek, mert annak kiépítése szorosan összefüggött Oroszország politikai folyamataival és az orosz nagyhatalmiság kiépülésével és fenntartásával. Végző soron a mostani moszkvai vezetés sem felejtette el az utóbbi két évtizedben lerongyolódó flottát: a Kreml többször is komoly fejlesztést előlegezett meg a következő évtizedre. A minap az – idén egyébként 300. jubileumát ünneplő – szentpétervári Központi Haditengerészeti Múzeumban barangoltunk, és az ott készített képek alapján vázoljuk fel az orosz flotta történetét, szerepét és kissé lebecsült jelentőségét.

A múzeumról

A Vasziljevskij-sziget keleti csücskében álló múzeum 1805 és 1809 között készült épülete korábban a tőzsdének adott otthont, ám 1917 után ez a funkció feleslegessé vált, így 1939 és 1941 között oda költöztették a már akkor is több mint 200 éve bővülő hajómodell-gyűjteményt és a XIX. század első fele óta folyamatosan bővített, egyéb kiállítási tárgyakkal álló tárlatot, köztük fegyvereket, hadi trófeákat és személyes

tárgyakat őrző kollekción. A tárlat felosztása és hangsúlya alig változott a szovjet korszak óta: a központi terem a cári flotta történetét mutatja be a kezdetektől 1917-ig, egy-egy kisebb terem 1917-ről, 1918–1922-ről és az 1922–1941 közötti időszakról szól, majd öt teremben kapott helyet a második világháború időszaka. Két kisebb terem pedig az 1945–1962, illetve az 1962-től napjainkig tartó korszakot fogja át. A kiállításon látható alapos ábrák még a szovjet korszakban készültek, a szövegezésen a kilencvenes években ugyan alakítottak egy kicsit, de a hangsúlyok nem változtak: a Nagy Honvédő Háborús (1941–1945) szerepkör bemutatása messze a legdominánsabb elem a kiállításon.

(A látogatás napján egy rendezvényhez való előkészületi munkák miatt csapnivaló fényviszonyokat teremtettek, így egyik-másik kép a kelleténél gyengébb minőségben készült.)

Az orosz flotta kialakulása: a nagyhatalmi szerepkör záloga és szimbóluma

Bár a középkori orosz fejedelemségeknek is volt folyami flottája, a valódi haditengerészet kialakulását 1696-ra teszik Oroszországban: a Nagy Péter cár (1682–1725) által másodjára, immáron haditengerészeti támogatással ostromlott Azov erődjének bevételében jelentős szerepe volt a flottának, mely blokkolta az ottomán-törökök vízi utánpótlását, mely egy évvel korábban a vízi jelenlét nélküli orosz ostromlók vereségéhez vezetett. Péter amúgy már évekkel korábban, nyugat-európai tanácsadói révén megértette, hogy haditengerészet nélkül lehetetlen a fekete-tengeri és balti-tengeri kijáratra áhítozó hatalmas területű ország területének védelme. Az említett 1695-ös azovi kudarc pedig megerősítette a cárt abbéli hitében, hogy a flotta nélkül lehetetlen Oroszország elé kitűzött akár rövid távú céljait is elérni. Az Azovi-tengerre való kijutással pedig megkezdődhetett a Fekete-tenger felé történő előretörés.

A múzeumban a legnagyobb becsben tartott kiállítási tárgy a Szent Miklós névre hallga-

tó bárka, melyen a fiatal cár a még 1688-ban tanulta ki a navigálás tudományát a Moszkva közeli Jauza folyón, és melyet az orosz flotta tulajdonképpeni első hajójának és "ősatyjának" is tartanak.

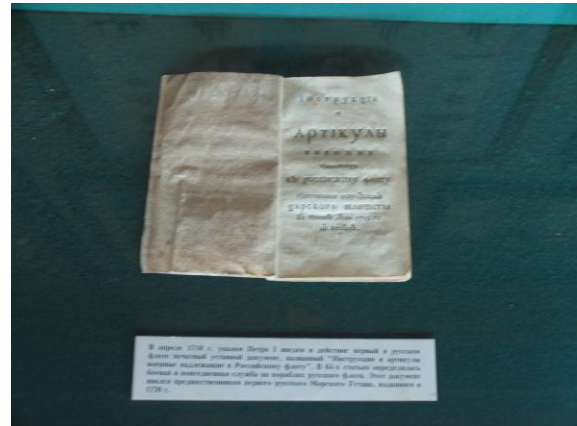

Péter 1696-os sikeren felbuzdulva jelentős flottaépítési programot indított, és ugyanabban az évben létrehozta a meghódított Azovnál kedvezőbb fekvésű közeli Taganrogot, az orosz flotta első bázisát.

A cár a Balti-tengerhez való kijutás és pozíciószerezés fontos eszközének tartotta a flottát, ezért a Néva a svédektől a Nagy Északi Háború (1700–1721) elején, 1702-ben elfoglalt deltájában egyik első lépése volt egy erősített hajóépítő üzem, az Admiralitás felépítése. A mára már körbe- és átépített U alakú épület ma is a pétervári panoráma jellegzetessége, jelentősége a nagy északi háborúban vitathatatlan volt: a tengerhez jutó orosz flotta az 1710-es évekre legyőzte a svédeket (a múzeum első trófeái közé tartozik a svédektől zsákmányolt két zászló), stabilizálta a Finn-öbölbeli orosz jelenlétet, amit Péter új bázisokkal igyekezett erősíteni: a Finn-öböl egyik szigetén megalapított Kronstadt támaszpontja hamarosan átvette Pétervártól a legfőbb tengeri bázis szerepét.

Péter szeme előtt a holland flotta lebegett példaként: komoly szerepet szánt a gyakor-

lati képzésnek 1701-ben Számtan-és és Navigációtudományi Iskolát alapított Moszkvában, mely hamarosan Pétervárra költözött, 1710 áprilisában szolgálati irányelveket adott ki flottája számára, 1720-ban pedig megjelent az első szolgálati szabályzat (lent). Az Orosz Haditengerészet történetének első évtizedeiben egyébként jelentős létszámú külföldi (holland, brit, dán, német) tisztet és mérnököt alkalmazott.

Péter utódai idején is jelentős szerepet játszott a flotta: nemcsak a fekete-és balti-tengeri pozíció megtartása és erősítése volt acél, hanem a két tenger, különösen a Fekete-tenger feletti dominancia megszerzése majd a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésével a Földközi-tengerre való kijutás is. A XVIII. század második felében a kis megszakítással folyamatos flottafejlesztésnek köszönhetően Oroszország mindkét tengeren stabilizálta pozícióit: 1770-ben a török flotta felett (egyébként a Balti Flotta által) aratott csezmai ütközetben elért győzelem, Krím 1783-as elfoglalása, majd az 1790-ben svédek felett aratott viborgi győzelem megerősítette az orosz pozíciókat mindkét tengeren. Oroszország minden hajózható partvonalán igyekezett valamilyen tengerészeti erőt fenntartani: 1722-ben még Péter perzsiai kalandja (1722–1723) idején alakították meg a Kaszpi Flottillát, majd 1731-ben Ohotszkban jött létre egy kisebb tengeri koningens, mely a később Csendes-óceáni Flotta néven válik ismertté.

Az orosz flotta nem kis szerepet játszott a több tízezer kilométer partvonalú birodalom felderítésében: a legismertebbek talán a dán

Vitus Bering orosz szolgálatban végzett expedíciói, melyeken az Aleut-szigetek és Alaszka érintése révén elindította az – egyébként mindig is mérsékelt – orosz érdeklődést és terjeszkedést az észak-amerikai kontinens irányába. (A lenti képen az 1741. évi Bering-expedícióról származó tárgyak láthatók.)

A XVIII. század végén ért el az orosz flotta sikerei csúcsára: talán kevésbé ismert, de a napóleoni háborúk elején a Francia Köztársasággal szemben egyébként ambivalens érzéseket tápláló I. Pál cár (1796–1801) 1799-ben a Földközi-tengerre küldte a flottát a kelet-mediterráneumi francia jelenlét felszámolására és az Itáliában harcoló osztrák és orosz csapatok támogatására. A flottát irányító Usakov tengernagy vezetésével az Orosz Haditengerészet történetének legnagyobb sikereit élte: kiverték Korfuról a franciákat, blokád alá vonták Anconát és Genovát, az orosz tengerészgyalogság pedig bevette Nápolyt és egészen Rómáig nyomult előre. (Mindehhez azt is hozzá kell azért tennünk, hogy a franciáknak a Nelson brit flottájától Abu Kírnál 1798-ban elszenvedett veresége után nem volt komoly francia tengeri haderő a Kelet-és Közép-Mediterráneumban. Emellett ekkor rövid időre a cár a törökökkel is szövetségre lépett, így az ő részükről sem volt ellenállás). Usakovot 2001-ben kanonizálta az orosz ortodox egyház, azóta ő az Orosz Haditengerészet védőszentje. (A jobboldali fenti képen balra Usakov-ikon, középen az 1944-ben alapított Usakov Rend, jobbra Usakov tengernagyai vállszalagja látható 1803 után létező formájában.)

A XIX. században viszont az orosz flotta kezdett lemaradni a többi tengeri hatalomtól, különösen a technológia terén. Bár az orosz flotta expedíciói bejárták a világtengetereket, ezek inkább földrajzi felfedezéseként (például Bellingshausen és Lazarev expedíciója /1819–1921/ az Antarktisznál (a lenti képeken Lazarev tengernagy epolettje látható melyet 1843-ban kapott) voltak jelentősek és imázsépítésre voltak alkalmas eredmények.

A XIX. század első felében is jelentős orosz tengeri sikerek születtek (Athosz-fok 1807, Navarino 1827 brit-francia szövetségben, Szinope 1853), ugyanakkor az ipari forradalmat átélő Nyugat-Európával szemben Oroszország lemaradása mind gazdasági, mind technológiai értelemben nőtt, a birodalom flottája igen későn vette át a modernnek számító gőzhajókat is. Emellett a kontinensen megerősödő és 1815 és 1849 között, de különösen I. Miklós uralkodása idején (1825–1855) "Európa csendőreként" viselkedő cári Oroszország flottája egészen más dimenziójú erőt képviselő potenciális ellenféllel szembesült a Mediterráneumban 1798 után egyértelműen dominánssá váló

Brit Királyi Haditengerészet részéről. A túlzottnak tartott orosz előretörést ellensúlyozni kívánó britek a XIX. század második felében mindig készek voltak a Boszporusz és a Dardanellák felé törekvő oroszokkal szemben a hanyatló Oszmán Birodalom mellett fellépni. A Krími háború végeredményeként például a párizsi békében (1856) megtiltották Oroszországnak, hogy hadihajókat tartson a Fekete-tengeren.

Bár a cári diplomácia 1871-ben elérte, hogy Oroszország újra flottát építhessen a Fekete-tengeren, az Orosz Haditengerészet nem tudta visszaszerezni korábbi pozícióit. Az orosz flotta ugyan az 1877–1878-as háborúban elsőként alkalmazta és vetette be harci helyzetben az akkor nóvumnak számító torpedót, végül meghátrálásra kényszerült a brit flotta fenyegetése miatt. Az 1880-as évektől beinduló ipari forradalom idején ugyan az orosz flotta fejlesztése ismét lendületet vett, ám a méretre a világ harmadik legnagyobb hadiflottájaként számon tartott Orosz Haditengerészet történetének legnagyobb vereségét szenvedte el az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban: a Csendes-óceáni Flotta megsemmisült, a helyére a fél világon keresztül küldött Balti Flotta pedig Csuzimánál szenvedett döntő vereséget (1905). A háború során folyamatosan rosszul vezetett orosz szárazföldi és tengeri hadak kudarcáért aztán a csuzimai verség utáni japán hadifogságból hazatérő Rozsgyesztvenszkij tengernagyon verték el a port később. (Erről a kiállítás ezen részről sajnos nem tudtam képeket készíteni, mert a rendezvény ekkor kezdődött és minden látogatót kitétek ebből a teremből.)

Az Orosz Haditengerészet az első világháborúban viszonylag passzív volt és csak igen mérsékelt sikereket aratott: a német flotta a Balti-tengeren lényegében sikerrel szorította be az 1904–1905-ös kudarcból talpra állni azóta sem igazán tudó flottát, míg a Fekete-tengeren ugyan többnyire felül tudott kerekedni a török erőkön, ám a Fekete-tengeri Flotta nagy része a kaukázusi hadműveletek támogatására kényszerült. Az orosz flotta (világ)politikai jelentősége azonban minden korábbinál nagyobb lett 1917-ben.

A szovjet flotta: szerény kezdetek, majd ismét nagyhatalmi magasságokba törekvés

Pétervár Nagy Péter kora óta tengerészvárosnak számított, a főváros köré épülő bázisok gyűrűje és a front közelsége miatt pedig 1917-ben még a szokásosnál is több katona és tengerész tartózkodott a városban. A háborúellenes hangulat tetőfokán a békét követelő bolsevikok értelemszerűen könnyedén szereztek befolyást a fővárosban és környékén lévő tengerészek, különösen a kronstadti egységek körében. A tengerészek alkották az októberi forradalom fegyveres résztvevőinek jelentős részét is – az orosz-japán háborút is megjárt Auróra cirkálóról vaktölténnyel leadott lövés szimbolikus erejéről már nem is kell beszélünk.

A bolsevikok a polgárháborús helyzetben ugyan ellenőrzésük alatt tartották a Pétervár szempontjából legfontosabb Balti Flottát, illetve a Kaszpi Flottillát (a Fekete-tengeri Flotta végül a fehérek, a Csendes-óceáni Flotta pedig a fehéreket támogató Japán kezébe került), ám sokáig a hajók javítása is túl nagy feladat volt: ehelyett inkább a századfordulóról és az első világháborúból megörökölt hajók átkeresztelésével és az 1918-tól Munkás-Paraszt Vörös Flotta néven ismert szervezet szimbolikájának kialakításával voltak elfoglalva. A javítás, toldozgatás-foldozgatás egészen az 1930-as évek végéig eltartott. 1926-ban ugyan kisebb fejlesztési programok is indultak (például a Gyekabriszt-osztályú tengeralattjárók), ám a szovjet flotta alapvetően az erősen kiöregedőben lévő cári hajókra és az 1920-as évektől építeni kezdett kisebb tengeralattjárókra és torpedónaszádokra épült. 1932-ben ismét létrehozták a Csendes-óceáni Flottát, 1933-ban pedig a murmanszki központú Északi Flottát, ám az első új építésű nagyobb hadihajó, amivel a szovjet vezetés előrukkolt, az a Kirov (lent, balra a makettje) volt 1936-ban, mely egy egész hajóosztály névadója és a szovjet flottaépítési program kvázi első eleme is lett. A flotta fejlesztése tehát lassan, de biztosan beindult.

A második világháborúban – a múzeumi tárlatban neki szentelt hellyel ellentétben – igencsak marginális szerepet játszott a szovjet haditengerészet. Ennek ellenére a kiállítás fele a háborús események hadszínterekre és évekre lebontott eseményeiről és a szovjet flotta egyes részeinek a Nagy Honvédó Háborúban (1941–1945) nyújtott teljesítményéről szól. A Balti Flotta 1941–1942-ben súlyos károkat szenvedett és aknazár szorította be Kornstadt és Leningrád közé. A Fekete-tengeri Flotta nemkülönben súlyos veszteségeket szenvedett. Az Északi Flotta viszont viszonylag sikerrel védelmezte az északi brit tengeri utánpótlási vonalat, ezért a múzeumban is kiemelten szerepel: külön sarkot szenteltek Szafanov alezredesnek, a Szovjetunió kétszeres hősének, akinek I-16-os repülőgépét is kiállították (jobbra fent).

Külön termet szentelnek a szovjet flotta (és pl a Dnyeperi vagy a Dunai Flotilla) 1944-es évben és a felszabadítás eseményeiben (országokra lebontva!) való részvételének. Az is igaz, hogy a Balti Flotta ütegei hatékonyan támogatták a leningrádi német ostromzár megtörését. A második világháború végén pedig a Csendes-óceáni Flotta is sze-

repet játszott Korea északi részének elfoglalásában.

Az 1950-es években fokozódott az 1946-ban Szovjet Haditengerészetté átkeresztelt flotta fejlesztése, elsősorban a tengeralattjárók és a jégtörő hajók építésére helyeződött a hangsúly. 1958-ban megjelentek az első szovjet atommeghajtású tengeralattjárók, és a későbbiekben is a jelentős rakétakilövőkapacitással ellátott tengeralattjárók fejlesztése maradt a fő csapásirány.

Az 1960-as évek végén azonban a Szovjetunió is – korlátozott ütemben – nekilátott az első repülőgép- (pontosabban először helikopter) hordozó hajók építésének: ilyen volt a Moszkva és a Leningrád. Az 1970-es évek

végétől tovább fokozták a szovjet flotta bővítését, 1975-ben szolgálatba állt az első valódinak nevezhető repülőgéphordozó, a Kijev (jobbra fent látható a makettje) is, mely az egész hajóosztály névadója lett. Az 1980-as évek további tengeralattjáró-projektek hozott, például az Antej (1980–1983) vagy az Akula-osztályú (1981–1989) tengeralattjárók fémjelzik e korszakot.

Az 1980-as évekre a Szovjet Haditengerészet a világ második legnagyobb hadiflottája lett (lehetőségeiben és a személyzet létszámában azért messze lemaradva) az Egyesült Államok mögött. A szovjet flottát 1956-85 között irányító Szergej Gorskov a Szovjetunió flottatengernagya (ez rendfokozatának pontos megnevezése, ezért nincs vessző a tulajdonnév után) a történelmi példákól okulva a flotta nyílt tengerre való kiküldését és távoli támaszpontok létrehozását is elindította.

Ismét Orosz Haditengerészet: merre tovább?

A Szovjetunió széthullásával a flotta jelentős részét megöröklő Orosz Haditengerészetre zord idők köszöntöttek az 1990-es években. Pénzhiány miatt a legtöbb fejlesztést lefűjták, sőt jelentős számú hajó – például a Kijev és a Gorskov repülőgéphordozók – eladására is sor került. Bár 2000-ben 15 éves fejlesztési programot jelentettek be, ennek megvalósulása kérdéses. Tény viszont, a mostani orosz vezetés sem felejtette el a flotta Oroszország nagyhatalmiságában játszott szerepét.

A kiállításon minél inkább közeledtünk időben napjainkhoz, természetesen annál inkább ritkultak a kiállítási tárgyak. A mai flottáról jórészt csak festményeket láthatunk, mint például a Kuznyecov repülőgéphordozóról, mely ma az Orosz Haditengerészet egyetlen ilyen típusú hajója (jobbra fent).

Az egyenruhák

A múzeumokban általában elég hanyagul kezelt egyenruhatörténetet – orosz katonai múzeumtól viszont kissé idegen módon – a

pétevári múzeumban is elég foghíjasan dolgozták fel. Az egyenruházat pedig igenis hozzátartozik egy fegyveres szervezet arculatához. A cári korszakból megmaradt – és elég megvilágítatlan helyen elhelyezett – festett fabábukon és néhány szovjet kori és mai egyenruhán kívül mást nem nagyon találni.

A fenti két képen balról jobbra a XVIII. századi viseletek láthatók balról jobbra: tengerész a század elejéről (az ő esetükben persze egyenruháról aligha beszélhetünk), a tisztikar tagja 1735 körül, a tisztikar tagja 1745 körül, matróz 1764-1809. Alatta bal szélén szintén ugyanaz a matróz látható, mellette fedélzetmester 1764-ből, mellette pedig altengernagy ünnepi viseletben. A

XVIII. századi orosz haditengerészeti egyenruhákról is elmondható, hogy nem különültek el szervesen a hadsereg viseletétől (a briteket leszámítva, ahol 1748-ban jött ki az első öltözeti szabályzat ez mindenhol így volt), és rajtuk a XIX. századig általánosságban a civil divat hatása is ugyanúgy kimutatható.

A továbbiakban a XIX. század egyenruháit láthatjuk balról jobbra: altiszt 1803 (ekkor öltözeti szabályzatot adtak ki), hadnagy 1803, fedélzetmester 1854. Alatta szintén balról jobbra ugyan ő, mellette a tisztikar tagja 1824-1854, kapitány 1870, tengerész téli viselete látható a XIX. század végén. Figyeljük meg, hogy az 1824-es viseletnek már része a tányérsapka, amit 13 évvel korábban rendszeresítettek a hadseregnél is. A flotta egyenruhájának jellegzetes színe a XIX. század első felében a fekete lett, amit fehér paszpólózással egészítettek ki – ez a viseleti hagyomány tovább él a mai napig. Az 1870-es viseleten viszont már látható a brit hatású nemzetközi standard befolyása is.

Ezután egy nagy ugrás következik: a következő egyenruha Arszenij Golovko tengernagyé (fent), aki az Északi Flotta parancsnoki posztját töltötte be a második világháború idején. Jól látható a második világháború idején viselt kétsoros díszegyenruha és stilizált levéldíszítéssel dúsan ellátott állógallér és tányérsapka.

A lenti az egyenruha pedig Nyikolaj Kuznyecov a Szovjetunió flottatengernagyáé, aki a haditengerészetért felelős népbiztos és főparancsnok, valamint a

Csendes-óceáni Flotta parancsnoka a második világháború idején, majd rövid kegyvesztettség után az ötvenes évek első felében ismét (hogyan aztán megint kegyvesztetté váljon). Kuznyecov egyébként a talán a legnagyobb becsben tartott XX. századi orosz tengerész; Oroszország ma egyetlen hadrendben álló repülőgép-hordozója is az ő nevét viseli.

A Szovjetunió flottatengernagyának főbb látható szolgálati egyenruhája 1955-ből, amikor létrehozták ezt a rendfokozatot – és hozzá marsalli csillagot adtak (és elsőként neki adományozták), mely a legmagasabb haditengerészeti rendfokozattá válva egyenlő lett a Szovjetunió marsalljával. A szovjetek némileg gondban voltak a legmagasabb haditengerészeti rendfokozatok elhelyezésével, az egyenruhák és a rendfokozati hierarchia terén a haditengerészeteknél világszerte igen erős nemzetközi standard nem sok teret hagyott a variálásra.

(A tárlaton elvileg látható lett volna Gorskov egyenruhája is, ám épp akkor nem volt kiállítva.)

A tárlat legvégén – újabb nagy ugrással – az Orosz Haditengerészetnél – 1997 óta változatlan formában – még 2011-ig biztosan rendszerben levő egyenruhákat láthatjuk. .

Egy, a Balti Flottánál szolgáló matrózét (balra lent) és egy harmad osztályú kapitány szolgálati viseletét (lent). Érdekesség, hogy a haditengerészetnél az elmúlt másfél évtized elképesztő paramétereket produkáló tányérsapka-bolondériája nem jelentkezett: a hagyományos viszonylag alacsony, széles átmérőjű, kör alakú koronát láthatjuk. (A haditengerészet öltözetei a 2008M Judaskin-féle egyenruhacsaldában sem változnak nagyon.)

Összefoglalás

Az Orosz Haditengerészet érdemtelenül kevés figyelmet kapott mind a régmúlt, mind a XX. század Oroszországának fegyveres erejének tanulmányozásakor. Igaz, Oroszország a XVIII. század utolsó évtizedeit, a XIX. század első felét és a Szovjetunió utolsó másfél évtizedét leszámítva nem volt valódi tengeri hatalom. Sőt, alapvetően szárazföldi hatalomnak tartottuk és tartjuk számon, joggal. Igen, Oroszország valóban nincs elkényeztetve geopolitikai szempontból: nagy hajózható folyói ugyan vannak, ezek azonban az Északi sarkvidék (még) hajózhatatlan vizeibe torkollnak, így ezeket nem tudta/tudja bekapcsolni a gazdasági folyamatokba; területét hatalmas kiterjedésű síkságok határolják, ez pedig *ab ovo* a terjeszkedésre és a szárazföldi fegy-

veres erők fejlesztésére helyezte a hangsúlyt. Területének védelme azonban megoldhatatlan a flotta nélkül, mely lehetőségeiben ugyan korlátozott, hisz kevés nyílt, egyúttal jégmentes kikötőt használhat, ugyanakkor a zárt kikötők és tengerek partvonalának védelmében és az innen nyílt vizekre való kijutás elősegítésében mindig is igen nagy szerep jutott a haditengerészetnek Nagy Péter óta, azóta hogy Oroszország egy földrajzilag teljesen zárt ország pozíciójából ki tudott törni a tengerek felé, és voltaképp ezáltal indulhatott el a nagyhatalommá válás útján (a hadsereg és a flotta volt az eszköz, az előzmény pedig a Nagy Péter által elindított modernizáció). Éppen ezért Oroszországban szinte a hadsereggel (amely a haditengerészethez hasonlóan elég „ramaty” állapotban van) megegyező mértékben becsülik meg a haditengerészetet.

Erre példa a lenti tabló a múzeumból, mely az orosz flotta történetének összes győzelmét bemutatja a folyami csetepatékkal bezárólag.

